

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

6-2019

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

А.Ўринов, Ш.Каримов

Бессель оператори қатнашган итерацияланган кўп ўлчовли Клейна-Гордона-Фок тенгламаси учун Коши масаласи аналогини ечиш5

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

Р.Максудов, А.Джураев, Ш.Шухратов, И.Якубов

Толали материаллар тозалагичининг қайишқоқ таянчларга ўрнатилган колосниклар тебранишларининг таҳлили13

Ж.Улугмуратов, И.Исматуллаев, И.Якубов, З.Исламов, Х.Бегалиев, Т.Кодиров

Туюқш экзотик чарми олишда тери хомашёсига дастлабки ишлов беришни тадқиқ қилиш20

КИМЁ

Б.Махкамов, Д.Шахидова, Б.Орзикулов, Д.Гафурова

Мис (II) ионларининг сорбцияси учун комплекс ҳосил қилувчи полимер материалларни олиш25

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Ш.Хасанов, С.Сасмаков, Ж.Абдурахманов, О.Аширов, Ш.Азимова

Ҳашарот хужайраларини паст ҳароратли муҳитда узоқ муддат сақлашнинг оптимал шароитларини танлаш29

А.Ахунов

Суғориш тарихи ва суғоришнинг ўзига хос омиллари32

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ТАРИХ

К.Тухтабеков

Ўзбекистонда илм-фан тараққиётининг тарихий илдизлари36

У.Жўраев

Советлар даврида таълим тизимини мафкуралаштириш (1950-1980 йиллар)40

Е. Гордеева

Калтаминор маданияти мафкураси тўғрисидаги масалага доир43

И.Раҳимов

Тарихий ҳақиқат ва унинг жамият маънавий тараққиётига таъсири47

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

А.Ўтамуродов, Б.Турсунов

Фуқаролик жамияти – тараққиётнинг юқори босқичи50

Т.Алимардонов, А.Азимов

Ўтиш даврининг классик модели54

Ф.Мирзаева

Ўрта Осиёда Нақшбандия-Мужаддиия тариқати ривожининг ўзига хос хусусиятлари58

И.Тоиров

Жаҳон тамаддуни шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари61

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.Акбаров

Фирдавсий тақдири Хайнрих Хайне талқинида66

Р.Тошниёзова

Маърифат ва талқин: шоҳид образининг онтологик асослари70

М.Хамидов

Миркарим Осимнинг “Синган сетор” қиссасида Машраб образи75

А.Қаюмов

Уруш – миллий характер кушандаси77

М.Эрназарова

Л.Н.Толстой ижодини ўрганишнинг инновацион технологиялари81

ТИЛШУНОСЛИК

Ш.Искандарова, М.Омонов

Ҳозирги ўзбек тилида истеъмолдан чиққан “Бобурнома”даги изофий бирикмалар85

УДК: 809.1+808

МАЪРИФАТ ВА ТАЛҚИН: ШОҲИД ОБРАЗИНИНГ ОНТОЛОГИК АСОСЛАРИ
ПОЗНАНИЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ: ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗА ШАХИД
COGNITION AND INTERPRETATION: ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE IMAGE OF SHAHIDS

Р.Тошниёзова

Аннотация

Мақолада Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” достонидаги ҳайратлар, шунингдек, Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун муносабатлари асосидаги шоир важдий-ирфоний (онтологик-гносеологик) кечинмалари, англанмаларининг бадий инъикоси таҳлил этилган. Мажозийлик замирида ифодаланган маърифат даражалари, руҳий юксалишлар натижасида англанган Тавҳид ғояси, шохид образи шоирнинг онтологик тафаккури тизимини белгилайди. Шоирнинг исломий Низомга асосланган шахсий-индивидуал кечинмаларини, унинг илоҳиёт, Ягона борлиқ ҳақидаги ўзига хос идрокиётини талқин ва таҳлил этишнинг ирфоний-важдий асослари тадқиқ этилган. Ҳайратларда маърифат ҳосил қилишнинг муҳим синергетик стратегияси акс этади: бу ўзаро зид икки олам муносабатларига бир нарсанинг икки томони сифатида ёндашишдир.

Аннотация

В статье анализируется поэтика поэмы Алишера Навои «Хайрат ул-аброр» в онтологическом и гносеологическом аспекте, основанной на отношениях Фархада и Ширин, Лейли и Мажнун. Идея единобожия, выраженная в сущности образного, идея таухида как следствия степени познания, образа свидетеля (шахид) определяет онтологическую систему поэта. Изучаются теологические основы художественного текста как личного опыта поэта на основе исламского учения, его трансперсональные переживания и восприятия богословия и Вселенной. Изумление (хайрат) суфийского путешественника отражает важную синергетическую стратегию познания: подход к отношениям двух взаимосвязанных миров, феноменального и духовного, как двум сторонам единого бытия.

Annotation

The article analyzes the poetics of Alisher Navoi's poem "Hayrat ul-Abror" in the ontological and epistemological aspect, based on the relations of Farhad and Shirin, Layli and Majnun. The idea of monotheism, expressed in the essence of the figurative, the idea of tawhid as a result of the degree of knowledge, the image of a witness (shahada) determines the poet's ontological system. The philosophical and theological foundations of the interpretation and analysis of a literary text as a personal experience of the poet based on the Islamic charter, its unique perception of theology and the Universe are studied. The amazement of the Sufi traveler reflects an important synergetic strategy of cognition: an approach to the relations of two interconnected worlds, phenomenal and spiritual, as two sides of one.

Таянч сўз иборалар: онтологик тафаккур, мушоҳада, мушоҳаба, фано, тавҳид ва таҳқиқ, ирфоний-важдий англанмалар, шохид образи

Ключевые слова и выражения: онтологическое мышление, познание, интуитивность, онтологическо-гносеологическое познание, истина, образ свидетеля (шахид)

Keywords and expressions: ontological thinking, contemplation, intuitiveness, fano, ontological and epistemological knowledge, truth, image of a witness (shahada).

Мумтоз адабиёт, хусусан, ўрта асрлар тасаввуф адабиёти намуналари инсоният маънавий-маданий, маърифий тафаккури, тахайюли маҳсулидир. Ирфон ва илм-фан инсоннинг руҳий ва ақлий тажрибаси натижаси бўлиб, борлиқ моҳиятини ва унинг инсон билан ўзаро алоқасини тушунтиришда катта аҳамиятга эга. Иррационал идрок инсоннинг руҳий трансформацияси, руҳан юксалиши, онгининг равшанлашишига ва тафаккурининг кенгайишига йўл очади. Кечинмалар кайфияти бавосита улар ифодаланган бадий матнларга кўчади.

Улар бадий матнлар қатида жойлашган боқий ғоялардир. Шундай экан, мушоҳаба тажрибаси баёни ва ифодаси ижодкор тафаккури, тахайюли сарҳадлари даражасини белгилайди. Ушбу мақолада Навоий дунёқараши, “Хамса”да шоир онтологик поэтикасидаги шохид образининг важдий-ирфоний (онтологик-гносеологик) асосларини ёритилган. “Унинг дoston ва ғазалларида акс этган илмий-бадий, диний-фалсафий тафаккури шу қадар кенги, баъзи байтлар шарҳи ўқувчидан ниҳоятда кенг билимга эга бўлишни тақозо этади. Қуйидаги

Р.Тошниёзова—Алишер Навоий номидаги ТДУТАУ мустақил тадқиқотчиси.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

мисралар диққатга сазовор:

*Навоийки, ул жомеи сирру жаҳр,
Анинг ҳар сўзидур муаммо мисол.* [1,4]

Кейинги даврларда инсоннинг нафақат мушоҳада этиш имкониятлари ўрганилди, шунингдек, унга ўзига хос субъектив реаллик сифатида қараш диққат марказига чиқди. Инсонни бошқа объектлар билан бир қаторга қўйиш мумкин эмас, чунки олам айнан унинг идрокида намоён бўлади. Шахс дунёқараши тизими ва унинг ижодиёти маҳсули ўзаро боғлиқ яхлит ҳодисадир. Бунда ижодкор тафаккурининг онтологик асослари, унинг яратувчанлиги, ижодининг эстетик жиҳатлари ҳам намоён булади. “Шарқ учун ижод ҳақиқий воқеликка, “бўшлиқ”қа қайтиш ва мавжудликка боғлиқликдан озод бўлишдир” [3.18]. “Бадиий асар Ҳақ ва ҳаққа таянади; ижод сир-синоатга тўлиқ жараён. Қалбида ҳидоят нури мужассам бўлганларгина ҳам халққа, ҳам Ҳаққа манзур асарлар битиш шарафига ноил бўлади. Ҳазрат Навоий ижоди бунинг исботидир, “Хамса”нинг умрбоқийлиги боиси шунда. Шу сабабдан ҳам ул зот муяссар бўлган буюк мақомга эришмоқ маҳол” [2. 98] Алишер Навоий “Фарҳод ва Ширин” нинг ҳамд қисмида Яратганга илтижо қилиб битган байтини эслаш мумкин:

*Кетур илгимга доғи жоми тавфиқ,
Етур кўнглумга доғи роҳи таҳқиқ.* [4.9]

Инсон оламини яхлит англашда мавжуд нарсалар ҳақидаги муҳокамалардан моҳият ҳақидаги қарашларга, «соф» борлиқни ўзига хос реаллик, воқелик сифатида англашга қараб борди (Парменид). Фалсафада ушбу ўтиш жараёни ҳиссий органлар тажрибаси билан билиб бўлмайдиган воқеликка, асл ҳақиқатга даъво қила бошлади. Парменид борлиқ ва тафаккурнинг ўзаро узвий боғлиқлиги, ҳақиқий фикрлаш имкониятлари ҳақидаги тезисини илгари сурди. Ушбу тезисга кўра, фикрнинг инсон томонидан аниқ ва равшан тасаввур қилиниши шунчаки субъектив кечинма эмас, бу қандайдир объективлик, борлиқ ва фикр, онг моҳиятан бир нарса. Бундай тушунча, бир тарафдан, ҳақиқат мезонларини англай олиш имкониятини асослаш, иккинчи тарафдан, борлиқнинг фундаментал асоси бўлган ҳақиқатни англаш учун муҳим эди. Демак, Ҳақиқий мавжудлик (илоҳий борлиқ) ва уни равшан идрок этиш (ҳақиқатнинг ташувчиси) ўртасида узвий алоқа, шунингдек, субстанционал фарқ мавжуд.

Абу Ҳомид Ғаззолий ақлий билимлар соҳасига, мушоҳада этиш жараёнига барчанинг ҳам имкони етмаслигига ишора этган [5,132-133]. “У илм мазмун сифатлардан пок қалбда зоҳир бўладиган нурдир. Мана шу нур билан олдин эшитилган, лекин маънолари англашилмаган кўп ишлар кашф бўлади, Аллоҳнинг зотини, боқий ва комил сифатларини, феълени, дунё ва охиратни яратишдаги ҳикматларини, дунё устига охиратни қўйиш тартибини, нубувват, набий ва ваҳий маъносини, фаришталар ва шайтонлар лафзларининг маъносини, шайтоннинг инсонларга душманлиги, анбиёларга фаришталарнинг кўриниши ва пайғамбарларга ваҳий келиш кайфиятини, Ер ва осмонлар салтанатини, қалбни билишни, фаришталар ва шайтонлар жамоаси орасидаги фарқни, охират, жаннат, дўзах, қабр азоби, сирот, мезон ва ҳоказоларни ўша нур орқали англайди” [6, 48]. Шунинг учун ҳам Ҳофиз Шерозий “Лисон ул-ғайб”, Абдурахмон Жомий “Кошифи сирри илоҳ”, Алишер Навоий эса “Жомеи сирру жаҳр” унвонлари билан машҳур бўлишган [7,7].

Аллоҳ ва инсон муносабатини ойдинлаштиришда маърифатнинг ўрни ҳақидаги қарашлар ислом тафаккури тарихида бир-бирига зид эмас. Ибн Арабий Аллоҳ ва инсон ўртасидаги маърифатнинг уч кўринишини таъкидлайди: ақлий, мушоҳада ва мувоқабат. Ушбу кўринишларни ягона тизимга яхлитлаш мумтоз ислом фалсафасидаги асосий масалалар, яъни Худо ва касрат олами муносабатлари, инсоннинг оламдаги ўрни муаммоси ечимини беради.

Қушайрийга кўра, мушоҳада онтологик ҳолатни ёки Ҳақиқатнинг борлигини, Мутлақнинг суфий орқали Ўзини англашини, илм ва борлиқ бирлигини намоён қилади. У Аллоҳга томон йўлнинг уч даражасини ажратади: 1) Аллоҳнинг оят (белги)ларини кузатиш ва уларга гувоҳлик бериш; 2) Идрок жараёнида мантиқий далиллар инкор этиб бўлмайдиган аниқ далиллар билан алмашилиши; Аллоҳ зотини исботлаш-тасдиқлаш; натижада суфий Аллоҳни бевосита мушоҳада этади; 3) илоҳий зот ва илоҳий вужуд воситасидаги Ҳақиқий намоёнлик ва бу солиқнинг сўнгги мақсади.” [8,552]. Келтирилган таснифларга изоҳ сифатида кейинги маълумотни эслаш жоиз. Тасаввуфда фанонинг уч поғонаси мавжуд:

1) ирфоний (маърифат орқали билиш); 2) шухудий (Аллоҳнинг тажаллийсини кўра олиш); 3) вужудий (онтологик). Ҳар бир поғона зотий, сифотий, феълий ва асарий номли қисмлардан иборат [9,16]. Фарҳодга Суқрот Ширин томон йўл кўрсатиб, шундай дейди:

*Бурунги кўзгуким ашқингни сочти,
Бу ўқ онинг тилисмин доғи очти.
Неким кейнида ёзмиш пайкароро,
Санга юзинда бўлғай ошқоро.
Ани кўргач етиб ишқ ибтилоси,
Бўлуб ошиқлигининг ибтидоси.*

Сен аввал кўрган кўзгуга қайтадан қарайсан, орқасида нима ёзилган бўлса, энди уларни унинг юзида кўрасан. Уни кўргангидан сўнг сенга ишқ балоси ёпишади”. Суқрот юқорида келтирилган уч хил билиш босқичларига ишора қилмоқда. Аввалги кўзгунинг орқасида ўқиганларимантиқий далиллар, диалектик мушоҳадалар (илм ул-яқийн) аниқ далилларга айланади (айн ул-яқийн), энди солиқ кўзгунинг юзида Аллоҳ сифатларини тасдиқлай олади. Шундан кейин ҳақиқий ишқ ўз қўшинини у томон йўллайди (ҳаққ ул-яқийн). Навоийнинг ишққа берган таснифи Ибн Арабийники билан айнандир. Ишқнинг биринчи тури *табиий* ишқдир. Кейингиси *руҳоний* ишқ. Бунда мақсад-маъшуқага ўхшаш. *Илоҳий* ишқ - Аллоҳнинг бандасига, банданинг Роббига бўлган ишқи. Бир-бирига шоҳидлик бериши, Аллоҳнинг Ошиқ қалбида мазҳар эканлиги, унинг ботини, ғайби эканлигига шоҳидлик бериши ва аксинча, Ҳақиқат инсоннинг манзили, мазҳари. Унда касрат сифатлари акс этиши. Ошиқ маъшуқани сифатлашга қодир эмас. Чунки идрок бўлса, ишқ йўқолади. Идрок бошқарадиган ишқ мавжуд эмас.

Муроқаба ҳолатига кўра, вужудий ва ирфоний фарқ инкор этилади; солиқ Ҳақиқатни яхлит англай олади [10,283-286]. Солиқ шубҳалардан холи ва ақлий далилларга муҳтож эмас.

Тасаввуф ҳақиқатни англашдан кўра, унинг амалга ошиши, ҳақиқатнинг борлиқда инсон қаршисида ва у орқали “борича тасдиқланиши”, ҳақиқатни “борича-қандай бўлса шундай” лигича борлиқда бевосита топиш (важд) таълимоти дир. Бундай “илоҳий асрор” ҳақидаги маърифат босқичи фақат юқоридан бериладиган илоҳий илҳом бўлиб, у пайғамбар ва авлиёларга хосдир. Муроқаба жараёнини ҳаракатга келтирувчи,

ирода фақат Аллоҳдан. Ваҳдатни касратда, касратни ваҳдатда идрок эта олишдир.

*Анингдек оҳ тўфонин чиқорди
Ки, маҳвашнинг ниқоби елга борди.
Кўрунғач ул жамоли оламоро,
Анинг матлуби бўлди ошқоро. [4,187]*

Кўрунгда ҳақиқатнинг очиқ, ойдинлиги таъкидланади: “У ошқор ва пинҳондир” [15, 57;3]. Аён бўладики, Аллоҳни ҳамма ерда кўриш ва Унга ҳамма ерда ибодат қилиш мумкин. Фарҳоднинг Суқрот ўргатган исмларнинг айтганига бўйсуниб, қўлидаги кишанларни (ақлий муҳокамалардан, ўз ирода кучидан эркинлиги) бўшатиб юбориши тасвирланади.

*Вилоят машъалидин жонида нур,
Каромат нури бирла кўнгли маъмур.
Қачонким кўнгли истар очилур банд,
Алар кўнгли учун ўзин қилур банд
[4,276]*

Касрат олами нарсаларининг барчаси Шириннинг жамолига (яъни бутун олам нарсалари Ҳақиқатга) шоҳидлик беришарди:

*Қўлин айлаб қулонлар бўйни банди,
Етиб эркин дебон ул ой каманди.
Қилиб гоҳи кийиклар бирла бозор,
Тилаб мушқин ғазолин йиғлабон
Кўруб кабки дарининг сайру гомин,
Қилиб ёд ул бути раъно хиромин...
Қилиб зоғ олпида афғонга оҳанг
Ки, зулфидин магар касб айладинг
ранг.*

“Ҳайрат ул-аброр” достони 39-бобининг ишқ хусусидаги мақолотида кўнгли маҳзани асрор Шайх Ироқийнинг Шом вилояти шоҳининг “лутф-у малоҳатда жон офати” бўлган ўғлини кўриб, унга ишқи тушгани баёни ҳам шоҳидлик ғоясига ишора қилади¹.

*Ҳусни ҳақиқийни гар ўтрудо кўр,
Хоҳ ани кўзгуда, гар суда кўр.
Чун ғараз ул ҳуснға бўлди шухуд,
Кўзгуву сувға арода не вужуд. [16,39]
Шаҳд эрур ул, валеқ бас ширин,
Лаъл эрур ул, валеқ бас рангин.[СС.20]*

Шу тариқа инсоний ва илоҳий ишқ бир моҳиятнинг икки хил шакли сифатида акс этади. *Шоҳидлар-йигитлар* жамолига тикилиш билан ҳар лаҳзада янги-янги

¹ Абдурахмон Жомий ўзининг суфий авлиёлар ҳақидаги «Нафаҳот ал-унс мин хузурот ал-қудс» тазкирасида форс илоҳиётчи шоирлар Авҳадиддин Кирмоний, Аҳмад Ғаззолий, Фаҳриддин Ироқийларнинг *шоҳид* тимсолига тегишли бундай қарашларини ҳимоя қилади. Нажмиддин Кубро ҳам ушбу тимсол талқинига ижобий ёндашган.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

сифатлар кашф этиш мумкин. Шоҳидлар ўз гўзал сурати билан Аллоҳнинг қудратига гувоҳлик беради, дейди Саолибий. Уларга қараш кўз учун фойда, деб ҳисоблайди шайх Ироқий: “Уч нарса кўзнинг қувватини оширади: сурма суриш, ўсимликларга қараш, гўзал юзга тикилиш” [17,116] Аллоҳни англамаган киши паришон аҳволга тушиб қолмаслиги учун бу гўзал йигитларга назар солмаслиги лозим.

“Баъзилар камолни шунда билибдиларки, Боқий таолонинг шухуди касратда муяссар бўлади. Бу маънони касратдаги “Аҳадияти жамъ” ва “Вужуд шухуди аҳадият” деганлар. Бирламчи камолотни “Шухуди аҳадияти зот” деганлар. Ҳақ субҳонаҳунинг шухудини таҳқиқ қилишда ҳақ зотига бўлган муҳаббатнинг боғланиши билан ҳамма нарсадан озод бўлинади. Балки сифатлар тажаллийсининг кўплиги сабаб шуъур (билиш, сезги) машаққатидан ҳам халос бўлади. Агар Ҳақ субҳонаҳу шундай кишини бошқаларга нисбатан сабаби ҳидоят қилса, неъмат ато қилинган бундай табаррук вужуд аҳадиятга назар қилгувчи эканлиги зоҳир бўлади. Касратда бул вужудга аҳадият шухудидан ҳеч нарса маҳфий қолмайди” [18,77]

“Садди Искандарий”да шоҳ Искандар сафарининг сўнгида баҳри Муҳитнинг марказига бориб, шиша қобигда уммоннинг тубигача етади. У султон ат-таҳқиқ мақомига чиқади:

*Сузу сувдағин ўйла кўрди аён
Ки, кўргай киши баркаи моҳиён.
Қуруғлуққа ҳар жонварким бўлур,
Башар жинсидин ҳар суварким бўлур.
Кўрунди анга борчаси сув аро,
Нечукким булар акси кўзгу аро* [19,76]

“Тавҳиднинг ҳақиқати ва мағзи ўзининг ҳақиқатига икки олам алоқаларидан бўлган ҳар бир нарсадан, балки ирода сифатларидан ҳам бутунлай озод ва мужаррад қилмагунча муяссар бўлмайди. Асмо ва сифат тажаллийларидан ҳам тамоман халос бўлсин. Шухудий зотийда шундай йўқ бўлсинки, шухуд васфини ҳам унутсин. Бу авж-мартабага етиш зикр воситаси ила жазба султони нозил бўлиши ила ёки жамъият аҳлининг жамъият тасарруфи сабабли икки олам андишасидан ҳақиқатни якто (ёлғиз, озод) қилмасдан етиб бўлмамай.” “Лайли ва Мажнун”да:

*Ишқ ўлди кишига боиси дард,
Қилмоқ ики кавн фикридин фард,*

-дея, Навоий Хожа Аҳрори Валийнинг ушбу фикрларини тасдиқлайди. Унинг:

Эй, ақл сенинг йўлунгда ғофил

Ким, телба сенинг йўлунгда оқил,

каби таъкиди манзилнинг сўнгидаги солиқнинг ирода сифатидан, шуур машаққатидан ҳам халос бўлишига ишора қилади.

Ки, Фарҳоди била ётиб ҳамоғуш,

Қўюбон рўй-баррў, дўш-бардўш.

Кўзию қоши узра, кўзу қоши,

Сари мў бўлмайин зоҳир

таҳоши. [4,347]

Демак, солиқ учун ўз жисми қобигдан қутулиш қийинчиликсиз амалга оширила бошланди, бу каби ҳолатлар вақтинчалик бўлмай, унинг доимий сифатига айланди. Суфий зулмат пардаларини узиб, борлиқ мақомларини бирин-кетин эгаллар экан, у Илоҳийликнинг соҳилсиз уммонига йўл топади (важд), тавҳидни англайди, касратга қайтганда эса уни (Яккаю ягона гўзални) ҳамма нарсада кўради (ҳайрат). Унинг таниш юзини касратнинг ҳар бир нарсасида топа олади.

Қилди мазохирда хаёли зуҳур,

Топқали ул ҳусн камоли зуҳур. [16,11]

Демак, Аллоҳ ҳақиқати амалга ошиши учун у зуҳур этиши лозим эди. У ҳусни камолининг мукамал бўлишини истади. Ҳақиқатнинг абадий томони фақат мантиқан моддий оламдан аввалги. Илоҳиёт илмида икки олам муносабатларига ушбу қарама-қарши томонларнинг бир-бирини таъминлаши нуқтаи назаридан қаралади. Идроҳиёт учун бу зарурий онтологик ҳолат. Тажаллийёт Аллоҳ хоҳишининг, иродасининг, “камолининг” мантиқий шартидир. Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” дostonидаги ҳайратлар, Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун муносабатлари асосидаги важдий-ирфоний (онтологик-гносеологик) кечинмалар, англанмалар бетакрор бадий ифодаларда намоён этилади. Мажозлар силсиласи замирида ифодаланган тавҳид даражалари, руҳий юксалишлар натижасида англанган Тавҳид ғояси шоирнинг онтологик тафаккур тизимини белгилайди, унинг исломий Низомга асосланган шахсий-индивидуал кечинмаларини, унинг илоҳиёт, Ягона борлиқ ҳақидаги ўзига хос идроққиётини талқин ва таҳлил этиш имкони яралади. Ҳайратларда маърифат ҳосил қилишнинг муҳим (синергетик) стратегияси акс этади: бу ўзаро зид икки олам

муносабатларига бир нарсанинг икки томони тасаввуф адабиётида ушбу ғояни сифатида ёндашишдир. *Шоҳид* образи эса ифодалашда аҳамиятлидир.

Адабиётлар:

1. Сирожиддинов Ш. Навоий ақидалари (Биринчи суҳбат). –Т.: «Navoiy universiteti», 2018.
2. Жабборов Н. Алишер Навоийнинг ижод табиати ва ижодкор масъулиятига доир қарашлари. “Алишер Навоий ва XXI аср” мавзuidaги республика илмий-назарий анжумани материаллари. –Т., 2018.
3. Столетов А.И.Онтология художественного творчества. Автореферат дис.на соискание ученой степенидоктора философских наук. –Уфа, 2009
4. Навоий Алишер. Фарҳод ва Ширин. МАТ. 20 жилдлик. -Т. 8. – Т.: Фан, 1991.
5. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. –Т., 2011.
6. Ғаззолий, Абу Ҳомид ибн Муҳаммад. Ихёи улум ад-дин. –Т.: Ислон университети, 2014.
7. Сирожиддинов Ш. Шеърятда инсон руҳий камолоти талқини. –Самарқанд, 1992.
8. Кушайрий. Латоиф ал ишорат.;икт.: Насыров И.Р.Основания (онтологические и гносеологические) исламского мистицизма (генезис и эволюция).–М.: Языки слаянских культур, 2009.
9. Сирожиддинов Ш. Шеърятда инсон руҳий камолоти талқини. –Самарқанд, 1992.
10. Насыров И.Р.Основания (онтологические и гносеологические) исламского мистицизма (генезис и эволюция).–М.: Языки слаянских культур, 2009.
11. Аль-Джанаби, Майсем Мухаммед. Теология и философия ал-Ғазали = Al-Ghazali's Theology and Philosophy: [труды] / М. М. Аль-Джанаби. – М. : Марджани, 2010.
12. Кушайрий. Латоиф ал ишорат.;икт.: Насыров И.Р.Основания (онтологические и гносеологические) исламского мистицизма (генезис и эволюция).–М.: Языки слаянских культур, 2009.
13. СмирновС.А. Великий шейх суфизма. –М., Наука, 1993.
14. Сирожиддинов Ш. Шеърятда инсон руҳий камолоти талқини. –Самарқанд, 1992.
15. Куръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. –Т.,1998.
16. Навоий Алишер. Ҳайрат ул-аброр. МАТ. 20 жилдлик. -Т. 7. – Т.: Фан, 1991.
17. *Ширазий*. Ишкнаме (Книга любви) // Мухаммад Дабир Сийаки.Тегеран, бахман/1339 г. с. х. / январь-февраль 1961 г. С. 269–273 (глава четвертая «Об истинности земной любви»); *Ираки, Фахр ад-Дин Ибрахим Хамадани*.Куллийят (Полное собрание сочинений) 2-е изд. Саид Нафиси.Тегеран, 1336/1957: *Ас-Суйути, Джала лад-Дин Абдар-Рахман*.Ал-Джами ас-сагир фи ахадис ал-башир ан-назир (Маленький сборник преданий сподвижников пророка и пророка) –Т. 1.Каир, 1321/1903 –С. 116; В.А.Дроздов. Учение о *шахиде* в средневековой суфийской литературе. ООО «Садра». 2015.
18. Хожа Аҳрори Валий. Табаррук рисоалар. –Т.: Адолат, 2004.
19. Навоий Алишер. Садди Искандарий. МАТ. 20 жилдлик. -Т. 11. – Т.: Фан, 1993.
20. Ас-Суламий. Табақот ас-суфия. –Т.,1998.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори).